

Dziuba, Andrzej Franciszek

"Historia de la ética. Vol. 1: De los Griegos al Renacimiento", ed. Victoria Camps, Barcelona 1988 : [recenzja]

Studia Płockie 22, 249-252

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HISTORIA DE LA ÉTICA.

Ed. Victoria Camps. Vol. 1. De los Griegos al Renacimiento.
 Saturnino Álvarez Turienzo i inni. Editorial Crítica Barcelona 1988 ss. 592.

Dzieje myśli ludzkiej stanowią niezwykle pasjonujący przejaw bogactwa człowieka i jego intelektualnych możliwości. Rozdzielają się one na wielorakie szczegółowe gałęzie, podgrupy czy nurty. Bogactwo to pozostaje jednak zawsze wyrazem niezgłębionego wnętrza człowieka, choć uwarunkowane jest także licznymi czynnikami zewnętrznymi. Ze względu na tę różnorodność można podejmować próby wielorakich klasyfikacji, przyjmując także różne kryteria jako ich podstawy.

Bez wątpienia jedną ze szczególnych gałęzi myśli ludzkiej jest filozofia. Stawiana jest ona przez niektóre systemy jako szczyt wiedzy, czy raczej szczyt ludzkich możliwości intelektualnych. W niej zaś rozróżnienie na filozofię teoretyczną i praktyczną ukierunkowuje ku elementom teoretycznym czy praktycznym, bliższym codziennym realiom życia. Idąc zaś jeszcze jeden stopień niżej można zauważyć, iż filozofia praktyczna sumuje w sobie liczne dziedziny szczegółowe. Wśród nich można przykładowo wskazać etykę i politykę.

Prześledzenie historycznego rozwoju czy nawarstwiania się różnorodakich koncepcji myślowych jawi się jako interesujący temat, bliski teorii i życiu zarazem. Oczywiście istnieją różne metodologiczne koncepcje systematyzacji historii poszczególnych dyscyplin. W prezentowanej książce zespół ponad 30 autorów podejmuje próbę nakreślenia w miarę wyczerpującego obrazu rozwoju myśli etycznej i politycznej. Zamierzona całość opracowania zatytułowana zobowiązująco: Historia etyki, podzielona została na trzy tomy. Kolejno opatrzone one zostały tytułami: 1. Od Greków do Renesansu; 2. Etyka nowożytna; 3. Etyka współczesna. Wydany został dotąd tylko pierwszy tom, który stanowi przedmiot niniejszej prezentacji. Warto tu od razu zauważyć, iż poszczególne bloki w ramach tomu poświęcone zostały poszczególnym filozofom znanym m. in. jako twórcy koncepcji etycznych, choć w kilku przypadkach zostało to poszerzone o zbliżone im nurty. Idzie zatem m. in. o szkoły czy prądy np. religijne lub filozoficzne.

Prezentowany tom otwiera wprowadzenie wydawcy Victoria Camps, która podaje przyczyny powstania dzieła jak i generalny zamysł połączenia zagadnień etyki i polityki (s. 7-13). Całość treściową otwiera blok: „Świat Homera” pióra Emilio Lledó (s. 15-34). Będąc literatem okazało się, iż Homer miał niezwykle wpływ na kulturę, a przede wszystkim na codzienne zachowania i zwyczaje Greków. Jako pierwszy, w sposób bardziej systematyczny, podjął zagadnienie etyki. W kontekście mitologii, która stanowiła znaczny element treściowy jego pism, na czoło wysuwa się postać bohatera. Nawet jego śmierć nie jest groźna, pozostaje bowiem pamięć i sława, które jakby rekompensują ofiarę. Bohaterowie Homera mają coś do powiedzenia czytelnikowi tak życiem jak i słowami. Nie można wreszcie pominąć i idei związanych z pojęciem cnoty czy dobra, które od tego czasu stają w wielkim ciągu pojęć etycznych ludzkości.

„Sofiści i Sokrates” to temat podjęty przez Carlos García Gual (s. 35-79). Sofiści odgrywali przez kilka stuleci znaczącą rolę nauczycielską i wychowawczą. Obok licznych pochwał spotkała ich jednak i bardzo ostra krytyka. Szczególnym centrum tego nurtu były Ateny. Autor następnie pokrótce omawia następujących przedstawicieli tego nurtu: Protagoras, Gorgiasz, Prodyk, Hippiasz, Trazymych, Antyfon, Krycjusz. Zwraca uwagę, że Sokrates natomiast próbuje odszukać powszechne zasady poznania i działania. Dlatego m. in. stwierdza, że cnota jest dobrem bezwzględny oraz wiąże się z pożytkiem i szczęściem. Wreszcie należy ją łączyć z wiedzą; po prostu cnota jest wiedzą.

Kolejny dość obszerny blok także autorstwa Carlos García Gual poświęcony został Platonowi (s. 80-135). Staje on jako teoretyk i praktyk etyczno - moralny. Teorie swe, w płaszczyźnie politycznej, stara się przyłożyć do życia i wcielić w praktykę. W dialogach interesował się m. in. sprawiedliwością, zachowaniem filozofa, cnotami, państwem sprawiedliwym i idealnym. Szczególnie wymownym jest łączenie w człowieku płaszczyzny etycznej z polityczną, w których znaczenie posiadają normy pisane czyli prawa. Dla Platona wyjątkową rolę do spełnienia w społeczeństwie mają mędrcy i im powinny być powierzone ważniejsze odcinki życia. Oni wiedzą, na czym polega szczęście, stąd mogą ku niemu prowadzić całe społeczeństwa.

„Arystoteles i etyka „polis” to temat opracowany przez Emilio Lledó (s. 136-207). W doktrynie tego najwybitniejszego przedstawiciela myśli starożytnej szczególnego znaczenie nabierają m. in. następujące pojęcia: agathon, telos, polis, paideia, arete, techne czy logos. Rozwój poznawczy spełniany przez człowieka stawia go w kontekście życia, w którym jawi się ono m. in. jako istota obdarzona mową. Wszystko o tyle jest dobre dla człowieka o ile jest środkiem do szczęścia, a więc intelektualnego kontaktu z bóstwem. Arystoteles łączy w wielu płaszczyznach elementy osobowe i społeczne, a więc elementy etyki i polityki. Zresztą jego doktryna może być określona językiem współczesnym jako eudajmonizm perfekcjonistyczny.

Z kolei Juan Carlos García Borrón omówił stoicką myśl etyczną (s. 208-247). Ten starożytny system sięga już III wieku przed Chrystusem i można w nim wyróżnić kilka następujących po sobie nurtów, które w znacznym stopniu były uwarunkowane sytuacją społeczno-polityczną oraz geografiami polityczną układu państw. Zwłaszcza w Imperium Rzymskim doszedł on do głosu i przybrał nawet formę swoistego stoicyzmu rzymskiego. Proponowany przez nich system norm moralnych jest bardzo humanistyczny, a nawet w pewnych elementach zbliżony do chrześcijaństwa.

Kolejny blok tematyczny pióra Manuel Fernández-Galiano poświęcony został epikureizmowi i jego tzw. „ogrodowi” (s. 248-281). Najśłynniejsze było wypracowanie doktryny uwolnienia od cierpienia, a więc koncepcji eudajmonizmu hedonistycznego. Szczęście, tak jak podnoszono w starożytności, nie jest tylko pragnieniem przyjemności, ale dążeniem do „rozumnie wypracowanej pogody”.

Chrześcijaństwo i filozofia moralna chrześcijańska opracowana została przez José Gómez Caffarena (s. 282-344). Początki nauczania moralnego to samo orędzie głoszone przez Jezusa Chrystusa. Mistrz z Nazaretu, zwłaszcza w Ewangeliach, zasiał ziarna chrześcijańskiej filozofii moralnej. Oczywiście z czasem dochodzą dalsze treści, m.in. w pozostałych pismach Nowego Testamentu. Jawi się, jak pyta autor, kwestia, czy istnieje chrześcijańska filozofia polityczna? Odpowiedzi tu mogą być tak pozytywne jak i negatywne. Interesujące są próby syntetycznego zestawienia ocen chrześcijańskiego systemu etycznego a częściowo i politycznego, wygłoszone przez F. Nietzsche oraz przeciwstawienia „moralności otwartej” i „moralności zamkniętej” w wizji Bergsona. Analizując chrześcijańską filozofię moralną, każdy jej odbiorca winien wyrobić sobie własną opinię i ocenę, stwierdza w podsumowaniu autor.

Średniowiecze to kolejny okres w historii etyki, zaprezentowany przez Saturnino Álvarez Turienzo (s. 345-489). Autor omawia najpierw system moralności zaproponowany przez św. Augustyna. Wychodzi od ustaleń w zakresie filozofii, aby następnie przejść do prezentacji koncepcji życia i jego odniesień moralno-etycznych. Augustyn podejmuje, w swej licznej spuściźnie, dość często problemy moralności politycznej i społecznej. Nie obce są mu kwestie porządku i praw. Wreszcie analizuje szeroko postawy życia ukierunkowanego przez cnoty i ku cnotom. Postawy moralne człowieka rozpatrywane są u Augustyna zawsze w odniesieniu do Boga i jego relacji do stworzenia.

Po uwagach o etyce Doktora z Hippony omówiona została etyka średniowiecza. W początkach staje ona jako moralność kształtowana przede wszystkim przez życie monastyczne oraz swoistą koncentrację na „świętych” i „filozofach”. W tych grupach jawią się m.in. takie oto nazwiska: św. Piotr Damian, św. Bernard z Clairvaux, św. Anzelm, Piotr Abelard. Nie można tu pominąć całego nurtu ukierunkowanego ku misticzności: cystersi, Hugo i Ryszard od św. Wiktora. Wreszcie widać i tendencje humanistyczne, które prezentują m.in. Jan z Salisbry, Szkoła w Chartres, Gilbert de la Porree, czy Wilhelm de Conches.

Natomiast w wieku XIII dochodzi już do głosu bardziej zwarta synteza myśli średniowiecznej. Kulturowany jest nadal rozum naturalny w ujęciu arystotelesowskim. Szczytem okaże się jednak myśl filozoficzno-teologiczna św. Tomasza z Akwinu. Nie można pominąć istnienia, ze znacznymi wpływami, szkoły franciszkańskiej z jej głównym przedstawicielem św. Bonawenturą. Oddzielnie ukazana została myśl Jana Dunsza Szkota i Wilhelma Ockham. Autor zauważa, że nie obca jest temu okresowi i etyka polityczna, która w niektórych kręgach dość często przybiera formę augustynizmu politycznego. Także nurt mistyczny ma swoje obywatelstwo choć występuje przemieszany z inkonformizmem. Można wreszcie w tym okresie zaobserwować już pewne przejawy wskazujące na przechodzenie do kolejnej epoki tj. do Humanizmu.

Etyka protestancka, to temat kolejnego bloku, opracowany przez José Luis L. Aranguren (s. 490-506). Tendencje reformacyjne miały swe dalekie podłoże w okresie minionym. Szczególnie luteranizm stał się głównym nurtem radykalnych przeciwstawień negatywnym zjawiskom w Kościele. Z czasem problem wolności i sprawiedliwości przybierał formy bliskie wypaczeniom i odejściom od chrześcijańskich fundamentów. Zauważa się zjawisko redukcji moralności do sprawiedliwości rozdzielczej. Szeroko omawiane są wizje protestanckiego rozumienia wiary i ufności, miłości pojętej jako *caritas* i jako *amor*. Te ostatnie analizowano zwłaszcza w odniesieniu do Boga. Innych wymiarów nabierają cnoty kardynalne. W całości kształcie uwarunkowań życia następuje zjawisko używania w sensie moralnym oraz politycznym samego prawa. Ciekawe uwagi poczynione zostały odnośnie do relacji między luteranizmem i filozofią moralną w wydaniu Kanta oraz Kierkegaard. Obok nurtu zapoczątkowanego przez Lutera trzeba także wspomnieć kalwinizm. Także i on wypracował własną wizję teologii moralnej oraz samej moralności. Zdecydowanie prezentuje sobą tendencje sekularyzacyjne, także w odniesieniu do moralności i polityki. Pod koniec omówienia średniowiecza autor podaje jeszcze drobne uwagi o etyce anglikańskiej i jej związkach z polityką.

Francisco Rico przedstawił z kolei temat: „Humanizm i etyka” (s. 507-540). Ścisłe obustronne związki tych dwóch fenomenów w określonym etapie rozwoju myśli etycznej są niezwykle oczywiste. Można zauważyć ich zwrotny związek twórczy i wpływ w zakresie wzajemnego rozwoju i wydoskonalania się, ale z ukierunkowaniem ku świeckiemu charakterowi obu biegunów zjawiska. Nie można pominąć i pozytywnych elementów, m.in. zwrócenia uwagi na człowieka i jego sprawy, docenianie wartości ziemskich czy wspólnotowych. Humanizm zauważył jakby pełniejszy obraz człowieka.

Ostatni blok prezentowanej książki, pióra Miguel Ángel Granada opatrzony został tytułem: „Filozofia polityczna w Renesansie: Makiawelizm i utopie” (s. 541-574). Najpierw zaprezentowana została doktryna Makiawellogo, przede wszystkim w oparciu o jego główne dzieło „Il Principe”. Z kolei omówiono głównych przedstawicieli nurtu utopijnego: Tomasz Moro i jego „Utopia” oraz Campanella i F. Bacon. Trzeba przyznać, iż ten ostatni był to także nurt nieobojętny dla rozwoju etyki oraz polityki, także w wydaniu chrześcijańskim.

Całość książki zamyka dość obszerny indeks alfabetyczny (s. 575-589).

Zaprezentowane dzieło jest kolejną próbą ukazania dziejów etyki oraz myśli politycznej. Filozofia moralna i polityczna zdają się ściśle przenikać, tak iż czasem trudno je wręcz rozdzielić. Taką ukazuje się także jedna z myśli przewodnich dzieła. Praktyka życia, także i dziś stawia w tej materii liczne pytania. Jak łączyć etykę z polityką i vice versa. Niektórzy zaś pytają, czy to jest w ogóle możliwe. Przeanalizowany przez poszczególnych autorów obraz kolejnych okresów czy autorytetów wskazuje jednoznacznie, iż historia wskazuje na ścisły związek. Czy on był korzystny dla obu, to pytanie pozostaje i dziś aktualne, a odpowiedzi są bardzo zróżnicowane.

Książka wydana w Barcelonie może służyć jako ciekawa pomoc dydaktyczna dla studiujących etykę. Wydaje się jednak, iż korzystanie z niej wymaga dość gruntownej wiedzy przygotowawczej, gdyż autorzy operują terminologią i językiem dość technicznym i typowym dla tej dziedziny nauki. Także bogate nagromadzenie pojęć i ich znaczenie w różnych kontekstach nie ułatwia lektury dla czytelnika nieobeznane go z tymi zagadnieniami.

Zastosowany podział materiału nie wiadomo czy jest do końca przemyślany i szczęśliwy. Wydziela on bowiem sterylnie jednostki, które przecież tworzyły się w określonych warunkowaniach i miały wpływ na otoczenie, także w sensie oddziaływania na przyszłość. Podział na zwarte epoki wydaje się być bardziej naturalnym i pozwala na wyraźniejsze uchwycenie pewnych ogólnych tendencji czy zjawisk rozwojowych. Owe uwarunkowania zdają się sugerować jakby podwójną drogę zaistnienia i istnienia poszczególnych nurtów, tj. wewnętrznego i zewnętrznego. Historia etyki jakby przebiega właśnie takimi dwoma płaszczyznami, które często krzyżują się, gdyż tylko w takich układach mogą istnieć. Co więcej, w takich układach zdają się potwierdzać relacje twórcze między etyką a polityką.

Zaproponowane oceny poszczególnych postaci czy okresów są dość schematyczne, choć pozwalają na wyrobienie sobie własnych opinii i ocen. Szkoda, że zabrakło np. opisu innych systemów etycznych pozaeuropejskich, np. kultur Bliskiego Wschodu czy Chin. Tytuł zatem zbioru powinien raczej brzmieć: Historia etyki w Europie. Także uwagi o chrześcijaństwie zdają się nie doceniać jego rangi i wpływów cywilizacyjnych. Można czasem odnieść wrażenie, iż chrześcijaństwo zaistniało i stanęło w miejscu, natomiast inne systemy wyrosły i rozwijały się. Tymczasem chrześcijaństwo istnieje, rozwija się, choć przeżywa także swe ciemne dni. Autorzy w pewnych zaangażowaniach emocjonalnych jakby mają kompleks wielkości chrześcijaństwa i jego znaczenia kulturo-twórczego. Trzeba powiedzieć, że zjawisko to częściej występuje w katolicyzmie niż nurtach postreformacyjnych. Protestantyzm bardziej odważnie widzi znaczenie Ewangelii w sferze społecznej a nawet i politycznej. Faktycznie jednak wpływ ten jest niewielki.

Drogi rozwoju etyki, choćby w wycinku zaprezentowanym w omawianym dziele, stanowią ważny element cywilizacyjny ludzkości. Tu przytoczone opisy, systematyzacje, a przede wszystkim oceny, pozwalają na rozeznanie tendencji badawczych kręgu języka hiszpańskiego. Jego specyfika jest tu dość wyraźnie widoczną i warto z nią się zapoznać.